

บทที่ 4

จิตวิทยาการศึกษา การแนะแนวการศึกษาและการบริหารการศึกษา ตามแนวพุทธศาสตร์

จิตวิทยาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์

จิตวิทยาการศึกษาเป็นแกนหลักของการเรียนการสอนในทุกระดับการศึกษา จึงมีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษา ในการสร้างหลักสูตรและการเรียนการสอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ครู อาจารย์ และนักเรียน จำเป็นจะต้องมีความรู้พื้นฐานทางจิตวิทยาการศึกษา เพื่อจะได้เข้าใจพฤติกรรมของผู้เรียน และกระบวนการเรียนรู้ตลอดจนแก้ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับการเรียนการสอนด้วย

เนื้อหาของจิตวิทยาการศึกษาที่เป็นความรู้พื้นฐานสำหรับครู อาจารย์ และนักเรียน จะประกอบด้วยหัวข้อต่อไปนี้ (สุรางค์ ใจ้วตระกูล, 2533: 3-4)

1. ความสำคัญของวัตถุประสงค์ของการศึกษาและบทเรียน
2. ทฤษฎีพัฒนาการและทฤษฎีบุคลิกภาพ
3. ความแตกต่างระหว่างบุคคลและกลุ่ม
4. ทฤษฎีการเรียนรู้
5. ทฤษฎีการสอนและเทคโนโลยีทางการศึกษา
6. หลักการสอนและวิธีการสอน
7. หลักการวัดผลและประเมินผลการศึกษา
8. การสร้างบรรยากาศของห้องเรียน

ความรู้เกี่ยวกับจิตวิทยาการศึกษานี้ยังเป็นสิ่งสำคัญในการช่วยให้ครู อาจารย์และนักเรียน นำไปใช้ในการปรับปรุงหลักสูตรและการเรียน

การสอน ให้เหมาะสมกับสภาพผู้เรียนและสังคม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาตามความเจริญของโลกในยุคนี้อย่างยิ่ง ซึ่งทุกประเทศต้องพยายามส่งเสริมการศึกษาให้มีคุณภาพ มีมาตรฐานสูง เพื่อช่วยผู้ที่ได้รับการศึกษาประสบความสำเร็จในชีวิต มีความสามารถในการประกอบอาชีพและทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคมได้อย่างสมบูรณ์

จากวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงนำจิตวิทยาการศึกษาไปใช้ในการแสดงธรรม อบรมสั่งสอนอยู่เสมอ เมื่อเทียบกับหัวข้อความรู้พื้นฐานของจิตวิทยาการศึกษาแล้ว พระพุทธองค์ได้ทรงใช้ความรู้ตามหลักการนี้ในการสอนเช่นเดียวกัน แต่มิได้ประมวลไว้เป็นหลักฐาน จะมีวิธีการสอดแทรกอยู่ในขั้นตอนของการสอนเกือบทุกวิธี ดังนั้นจิตวิทยาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์จึงกล่าวถึงเรื่องใหญ่ ๆ เพียง 2 เรื่องคือ

1. ธรรมชาติของผู้เรียน ตามหลักของพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่าผู้เรียนหรือคนเรานั้นย่อมประกอบด้วยขันธ์ 5 (คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) ส่วนปัญหาพื้นฐานของผู้เรียนก็คือ ผู้เรียนนั้นมีอกุศลมูล (โลภะ โทสะ และโมหะ) อยู่มาก ถ้าผู้เรียนไม่เข้าใจวิธีที่จะลดหรือละอกุศลมูลลงได้บ้างแล้ว ก็จะเป็นอันตรายต่อตัวเองและสังคมด้วย นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังได้ทรงให้คำนี้ถึงจริต (คุณภาพทางจิตใจหรือแนวโน้มทางจิตใจ) ของผู้เรียนด้วย ซึ่งผู้สอนควรวางวิธีการสอนให้เหมาะสมกับจริตของผู้เรียนทั้ง 6 ประการคือ

- 1.1 รากจริต มีความโน้มเอียงในทางรักใคร่
- 1.2 โทสจริต มีความโน้มเอียงในทางโกรธเคือง
- 1.3 โมหจริต มีความโน้มเอียงในทางลุ่มหลง
- 1.4 วิตกจริต มีความโน้มเอียงในทางคิดมาก
- 1.5 สัทธาจริต มีความโน้มเอียงในทางเชื่อง่าย
- 1.6 พุทธจริต มีความโน้มเอียงในทางปัญญา

2. ธรรมชาติของการเรียนรู้ โดยทั่วไปตามหลักจิตวิทยาการศึกษา ผู้สอนจะต้องทราบว่า ผู้เรียนนั้นเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างไรและโดยวิธีใดบ้าง เพื่อที่จะได้ดำเนินการสอนตามแนวทางของการเรียนรู้เหล่านั้น ซึ่งจะมีผลช่วยให้ผู้เรียนได้เข้าใจ เกิดความรู้ได้ง่ายขึ้น ทำให้ผู้เรียนเกิดทักษะและศักยภาพที่พึงประสงค์อีกด้วย นอกจากนี้ยังทำให้เกิดความสนใจ ตั้งใจที่จะศึกษาหาความรู้ใหม่ ๆ ต่อไปอีก

เรื่องธรรมชาติของการเรียนรู้ในทางพุทธศาสนา ก็ได้กล่าวถึงลักษณะของการเรียนรู้ไว้หลายประการ เช่น การเรียนรู้ที่เกิดจากการคิด (จินตามยปัญญา) การเรียนรู้ที่เกิดจากการกระทำกรรมฐานหรือภาวนา เป็นต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงการเรียนรู้ในระบบขั้นที่ 5 (เบญจขั้น) ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยอาศัยปฏิสัมพันธ์ระหว่างรูปธรรมกับนามธรรม สรุปลงมาแล้วก็คือ จิตของมนุษย์ถูกรอบงำด้วยความไม่รู้ (อวิชชา) ทำให้หลงผิดยึดมั่นในขั้นที่ 5 ว่าเป็นตัวของตัวเอง จนเป็นผลให้จิตวิญญูณ ต้องติดหมุ่นเวียนอยู่ในสภาพของการเวียน เกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นทุกข์ เมื่อใดที่จิตสามารถสลัดหลุดออกจากการครอบงำของอวิชชาได้ จิตก็จะเป็นไทแก่ตัวเอง

จิตของมนุษย์จะพ้นจากการครอบงำของอวิชชาได้ด้วยการเจริญสติ-ปัญญา ด้วยวิธีการแห่งวิปัสสนากรรมฐาน คือ เริ่มต้นด้วยการรักษาศีล เพื่อให้กาย วาจา เป็นปกติ อยู่ในสายแห่งการทำมาหากิน และฝึกสมาธิด้วยวิธีสมถกรรมฐาน เพื่อให้จิตใจสงบจากความฟุ้งซ่านอันเนื่องมาจาก ความโลภ ความโกรธ และความหลง จากนั้นจึงเจริญปัญญาด้วยวิธีวิปัสสนากรรมฐาน ที่มุ่งพัฒนาสติ

สติสัมปชัญญะและปัญญาในการกำหนดรู้สภาวธรรมที่ปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจในปัจจุบัน (กำหนดรู้ปัจจุบันธรรม) ก็เพื่อจะให้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งมีลักษณะร่วมกันอยู่ 3 ประการ ที่เป็นความจริงตลอดทุกกาลและเทศะ คือ ลักษณะอนิจจัง ลักษณะทุกขัง และลักษณะอนัตตา

เมื่อใดที่รู้ซึ่ง รู้แจ้ง เห็นจริงในลักษณะร่วมกัน 3 ประการนี้อย่าง สมบูรณ์ เมื่อนั้นจิตของมนุษย์ก็จะเปี่ยมไปด้วยความรู้แจ้ง เห็นจริง และจิตใน สภาวะเช่นนี้คือจิตที่หลุดพ้นจากการครอบงำด้วยกัทรูของจิต ซึ่งได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง และหลุดพ้นจากวัฏฏสังขารโดยสิ้นเชิง ผู้ที่หลุดพ้นแล้วนี้ ถือได้ว่าเป็นผู้ที่สำเร็จการศึกษาในมหาวิทยาลัยชีวิตอย่างแท้จริง ไม่จำเป็นต้อง ศึกษาหาความรู้อีกต่อไป ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่า "อเสขบุคคล" (วิสุทธิ วิเชียรโชติ และนวลเพ็ญ วิเชียรโชติ, 2526: 122)

การศึกษาจิตวิทยาในพุทธศาสตร์นั้น ศึกษาจากชั้น 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่เรียกว่า "เบญจขันธ์) ทั้งที่เป็นภายในคือ ตนเอง และภายนอกคือ คนอื่น ด้วยการสังเกต และอาศัยสติเป็นเครื่องกำหนดรู้ จึง เกิดความรู้มากมาย ชับซ้อนเป็นพระอภิธรรม ซึ่งนำมาประยุกต์ในการกำหนด เป็นพระวินัย และปรากฏเป็นคำสอนในพระสูตร พระพุทธเจ้า ได้ทรงค้นพบ ความรู้ อันเป็นประโยชน์ คือค้นพบวิธีตัดกระแสการสื่อสารต่อของจิต เจตสิก ซึ่งทำให้ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป และพร้อมกันนั้น ด้วยจิตอันบริสุทธิ์จาก กิเลส บ่ออมมีพลังมากกว่าจิตที่มีกิเลส พระพุทธเจ้าจึงสามารถทำอิทธิปาฏิหารย์ ที่สูงกว่าพวกเดิยรตี เจ้าลัทธิทั้งหลาย จนถึงชั้นยมกปาฏิหารย์ ซึ่งเป็นที่ยอมรับ ในหมู่ผู้ที่สนใจทางนี้ว่า เป็นความสามารถพิเศษ

จิตวิทยาในพุทธศาสนาไม่ขัดกับหลักจิตวิทยาที่เกิดขึ้นภายหลัง แม้จน กระทั่งทุกวันนี้ เนื่องจากความรู้ทางจิตวิทยาในพุทธศาสนานั้น ได้จากการศึกษา เรื่องจริยธรรม ซึ่งจะศึกษาเล่าเรียน และปฏิบัติในเรื่องคุณธรรม ศีลธรรม อย่างกว้างขวาง และลึกซึ้ง เพื่อจะได้ลดการเบียดเบียน และการทุจริตต่อกัน ลงไปเสีย รู้จักละอายต่อความชั่ว รู้จักประกอบความดี อันจะก่อให้เกิดสันติสุข และความร่มเย็นได้บ้างทั้งในตัวเองและสังคม เพราะจริยธรรมที่ได้ศึกษา เล่าเรียนไว้นั้น จะเป็นเครื่องมือทำให้อันตรกิริยา (Interaction) ระหว่าง บุคคลกับสังคม หรือสิ่งแวดล้อม เป็นไปในทางที่ดี ไม่มีปัญหา ไร้การเบียดเบียน

ไว้ความพยายาม ฯลฯ มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข มีศรัทธา มีศิลปะวิสุทธิ เชื่อ
กรรม เมื่อประพฤติกกรรม ธรรมก็จะรักษาและคุ้มครองให้พ้นภัยได้

การแนะแนวการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์

การแนะแนวการศึกษา มีความสำคัญต่อการเรียนการสอนพอ ๆ กับ
การบริหารการศึกษา เพราะตามหลักการและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการเรียนการสอน
นั้น ถือว่าการแนะแนวและให้คำปรึกษาแก่ผู้เรียนเป็นวิธีสอนแบบหนึ่งที่ช่วยให้
ผู้เรียนได้ค้นพบความรู้ และสามารถนำความรู้ ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ มา
แก้ไขปัญหาให้กับตนเองได้ นอกจากนี้ยังเป็นวิธีสอนที่ทำให้ผู้เรียน เมื่อได้รับ
การแนะแนวหรือได้รับคำปรึกษาแล้ว เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งเกิด
จากการเรียนรู้ด้วย

สำหรับการแนะแนวการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์นั้น มีแนวความคิด
ตามหัวข้อต่อไปนี้

1. ชีวิตทั้งชีวิตเต็มไปด้วยปัญหา (ทุกข์) ซึ่งเกิดจากความอยาก
ความต้องการ ความเห็นแก่ตัว และเกิดจากความไม่รู้ ไม่เข้าใจตามความเป็น
จริง (อวิชชา)
2. แนวทางแก้ปัญหา ต้องอาศัยปัจจัย 2 ประการคือ การได้รับคำ
แนะนำจากผู้รู้หรือผู้หวังดี และการได้ใช้ความคิดของตนเอง
3. การแก้ปัญหา ต้องแก้ไขหรือคลี่คลายด้วยตนเอง โดยมีผู้ที่เป็น
กัลยาณมิตรช่วยชี้แนะ หรือ เสนอแนวทางให้ตามสมควร
4. ในการเสนอแนวทางการแก้ปัญหา ต้องคำนึงถึงความแตกต่าง
ระหว่างบุคคล เพราะความสามารถของแต่ละคนไม่เหมือนกัน
5. ผู้ที่จะช่วยให้ผู้อื่นได้รู้และเข้าใจตนเองอย่างถูกต้อง จนสามารถ
แก้ปัญหาของตนได้นั้น จะต้องมีความรู้พิเศษทั้งด้านความรู้ทางวิชาการ และ
ด้านการประพฤติปฏิบัติอันดีงาม ซึ่งเป็นแบบอย่างที่เหมาะสมได้

ในทางพุทธศาสตร์ การแนะแนวการศึกษามีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อช่วยเหลือผู้ที่แม้จะยังไม่ประสบปัญหา หรือความทุกข์ ให้เกิดจิตสำนึกระมัดระวังมิให้ปัญหาหรือความทุกข์เกิดขึ้น
2. เพื่อช่วยเหลือ ผู้กำลังประสบปัญหาหรือความทุกข์ ให้สามารถแก้ปัญหา หรือหลุดพ้นจากความทุกข์ได้
3. เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พัฒนาตัวเองในทุกด้าน
4. เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้เห็นคุณค่าของการไร้ปัญหา และคุณค่าของการพัฒนาตัวเองในด้านความดี แล้วรักษาคุณค่านั้นไว้

การแนะแนวจะได้ผลดี จะต้องมีเครื่องมือช่วยให้ผู้ที่ทำกรแนะแนว หรือผู้สอน เกิดความมั่นใจและมีความตั้งใจในการทำงาน สามารถศึกษาค้นคว้าความรู้และทักษะที่จำเป็นต้องใช้ในการแนะแนวได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยในการศึกษาลักษณะนิสัยหรือพฤติกรรมโดยทั่วไปของบุคคลอีกด้วย เครื่องมือที่กล่าวถึงนี้ได้แก่

1. ญาณ (ความรู้ ปรีชาหยั่งรู้) ตามทัศนะทางพุทธศาสนานั้น ญาณกับปัญญาเป็นอันเดียวกัน ทั้งรากศัพท์และความหมาย ญาณหมายถึงความรู้ที่เข้าถึงได้ด้วยความเข้าใจ ด้วยการฝึกจิตให้รู้ความจริงหรือเข้าถึงความจริงโดยตรง
2. การสังเกตพฤติกรรม เป็นพฤติกรรมที่กระทำได้ง่าย ใครก็สามารถกระทำได้ และมีประโยชน์มากในการแนะแนว เพราะช่วยให้เข้าใจตัวบุคคลดีขึ้นไม่ว่าจะอยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมอย่างไร เมื่อผู้ที่ทำกรแนะแนวมีความเข้าใจในตัวบุคคลได้ดีแล้ว ย่อมจะช่วยผู้ที่มารับการแนะแนวหรือคำปรึกษาได้ตามแนวทางที่ต้องการ และถูกต้องตามเป้าหมายด้วย
3. การสนทนา เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้รู้จักบุคคลได้ดีขึ้น การสนทนาในการให้คำปรึกษาเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดในขบวนการแนะแนว เพราะเป็นขั้นปฏิบัติในการจัดการกับปัญหา ซึ่งจะเป็นขั้นที่ใช้เทคนิควิธีทางจิตวิทยาด้วย และลักษณะการให้คำปรึกษาหรือคำแนะนำนั้นต้องทำเป็นขั้นตอน เช่น ต้องศึกษา

ข้อมูลหรือปัญหาของผู้ที่มารับการแนะแนว วิธีการพูดจาในเนื้อหาสาระ วิธีตอบ ปัญหาในขณะที่สนทนากัน เป็นต้น

เทคนิคการแนะแนวและให้คำปรึกษาแบบอารยวิถี

แบบอารยวิถีมี 5 ขั้นตอน ซึ่งได้เกิดจากการวิจัยเบื้องต้น ประกอบไปด้วยหัวข้อดังต่อไปนี้ (วีรยุทธ วิเชียรโชติ, 2531: 620-622)

1. ขั้นการให้สิ่งกับแนวหน้า

1.1 เป็นการศึกษาถึงภูมิหลังของนักเรียนในทางบุคลิกภาพ สภาพชีวิตในครอบครัว พฤติกรรมทางสังคมในหมู่เพื่อนฝูง ในโรงเรียนและที่บ้าน โดยใช้วิธีการศึกษาเป็นกรณี การทดสอบ การสำรวจและการสัมภาษณ์

1.2 เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ให้คำปรึกษา และนักเรียนซึ่งเป็นผู้มาขอรับคำปรึกษาด้วยการสนทนา ได้ถามทุกข์สุขเกี่ยวกับเรื่องที่นักเรียนสนใจ โดยการสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเองให้มากที่สุด

1.3 ทำความเข้าใจกับนักเรียนถึงบทบาทและหน้าที่ของผู้แนะแนวให้คำปรึกษา ให้นักเรียนไว้วางใจและเชื่อมั่นในตัวผู้ให้คำปรึกษา

2. ขั้นการสังเกตและวิเคราะห์ปัญหา

2.1 ผู้แนะแนวสังเกตและวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้เข้าใจถึงองค์ประกอบและธรรมชาติของปัญหาของนักเรียน

2.2 ผู้แนะแนวสังเกตอาการปฏิกิริยาการแสดงออก ตลอดจนการตอบสนองต่อสิ่งเร้าที่นักเรียนมีต่อพฤติกรรมต่าง ๆ

2.3 ผู้แนะแนวควรกระตุ้นให้นักเรียนได้มีการสำรวจปรากฏการณ์ที่เป็นธรรมชาติต่าง ๆ ที่เป็นปัญหา

3. ขั้นการอธิบายและการกำหนดเกณฑ์ค่านิยม

3.1 ครูผู้แนะแนว อาศัยข้อมูลที่ได้รับในขั้นของการสังเกต คิดอธิบายอยู่ในใจถึงสาเหตุต่าง ๆ ของปัญหานั้น เพื่ออาศัยเป็นแนวทางในการให้คำปรึกษาและแนะแนวต่อไป

3.2 ครูกระตุ้นให้นักเรียนคิดหาความสัมพันธ์อย่างมีเหตุผลระหว่างเหตุการณ์หรือสถานการณ์และองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เป็นปัญหา

3.3 ครูกระตุ้นให้นักเรียนลองอธิบายถึงความเป็นมาและสาเหตุของปัญหา

3.4 ครูกระตุ้นให้นักเรียนเสนอวิธีการแก้ปัญหาหลาย ๆ วิธี และให้นักเรียนเลือกว่าชอบวิธีไหนมากที่สุด

3.5 ครูถามเกณฑ์หรือค่านิยมที่นักเรียนใช้เป็นแนวทางในการเลือกเปรียบเทียบค่านิยมของสังคมโดยถือเกณฑ์เดียวกัน

4. จัดการทวนายและเลือกวิธีแก้ปัญหา

4.1 ครูขอให้นักเรียนคิดในการแก้ปัญหาและบอกครูว่าเลือกแก้ปัญหาด้วยวิธีใด ทั้งนี้อาจใช้เกณฑ์ค่านิยมของตนเองและของสังคมเข้าช่วย

4.2 ในกรณีที่ค่านิยมของนักเรียนขัดกับค่านิยมของสังคม ครูให้นักเรียนตัดสินใจเลือกวิธีแก้ปัญหาที่นักเรียนคิดว่าดีที่สุด

5. จัดการควบคุมและสร้างสรรค์

5.1 ครูให้นักเรียนวางแผนวิธีปฏิบัติ พร้อมทั้งวิธีประเมินผล เพื่อช่วยกันประเมินปรับปรุงและคิดแก้ไข พร้อมทั้งแก้ปัญหาตามแนวทางที่ตั้งไว้

5.2 นักเรียนมาพบครูเพื่อประเมินผลความก้าวหน้าในการปฏิบัติเป็นระยะร่วมกัน

5.3 ครูขอให้นักเรียนสรุปผลการปฏิบัติ และตัดสินใจว่าได้ผลเป็นอย่างไร และถ้าไม่ได้ผลก็ให้นักเรียนเริ่มปฏิบัติใหม่จนกว่าจะได้ผล

หลักธรรมที่นำมาช่วยในการแก้ปัญหาให้กับบุคคลที่มารับการแนะนํานั้น ก็คือ

1. หลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย

ศีล มีหลักการและความเชื่อว่า

- พฤติกรรมของมนุษย์ ไม่ว่าจะการพูดหรือการกระทำสามารถควบคุมให้อยู่ในขอบเขตได้

- พฤติกรรมที่ควบคุมแล้ว ย่อมสามารถป้องกันปัญหาและ เป็น
พื้นฐานเพื่อพัฒนาต่อไป

เนื้อหาของศีล เฉพาะที่เป็นหลักปฏิบัติกันทั่วไปสำหรับคนส่วนใหญ่
คือ

- เจตนางดเว้นจากการทำลายชีวิต
- ละเมิดในสิทธิทรัพย์สินของผู้อื่น
- ประพฤติผิดประเวณีหรือเกี่ยวกับชู้สาว
- พุดเท็จเพื่อทำลายประโยชน์ของคนอื่น
- งดเว้นการเสพของมีนเมาและสิ่งเสพติดให้โทษ

สมาธิ มีหลักการและความเชื่อที่ว่า

- จิตใจสามารถควบคุมให้เป็นสมาธิได้
- จิตใจ ที่ควบคุมได้แล้ว สามารถนำไปใช้ประโยชน์ โดย

เฉพาะการศึกษาเล่าเรียนได้

ในแง่ของการแนะนำ สมาธิเป็นหลักสำคัญอันหนึ่ง ไม่ว่าจะในการ
ป้องกันหรือแก้ปัญหา และมีความสัมพันธ์กับศีลอย่างใกล้ชิด การฝึกสมาธิด้วยวิธี
ต่าง ๆ ควรนำมาใช้ในการแนะนำด้วย

ปัญญา มีหลักการและความเชื่อที่ว่า

- สติปัญญา ความรู้ ความสามารถ เป็นสิ่งที่ฝึกฝนอบรมให้เกิดมี
ขึ้นได้

- การแก้ปัญหาโดยวิธีทางแห่งปัญญาจะทำให้ประสบผลสำเร็จได้
การฝึกอบรมปัญญาข้อสำคัญต้องมีปัจจัยประกอบ 2 ประการคือ

- อาศัยกาลยามิตร คือ ครู อาจารย์ และผู้เป็นพหูสูตร
สามารถแนะนำสั่งสอนเป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวัยกว่าก็ตาม

- การใช้ความคิดถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ วิเคราะห์เหตุผลคือ
ต้องเป็นนักคิดแบบนักวิทยาศาสตร์

2. ปธาน คือความเพียร ซึ่งนำมาเป็นหลักในการแก้ปัญหาได้เป็นอย่างดี เพราะทำให้บุคคลที่มีความเพียรสามารถหาวิธีการแก้ปัญหาได้ เป็นผลสำเร็จ และยังสามารถหาเลี้ยงชีพได้ตามความรู้และประสบการณ์ของตัวเอง ด้วย ความเพียรที่ได้กล่าวถึงนี้มี 4 อย่างคือ

สังวรปธาน คือเพียรระวังไม่ให้เกิดขึ้นในสันดาน

ปหานปธาน คือเพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว

ภาวนापธาน คือเพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน

อนุรักษนาปธาน คือเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม

ความเพียรทั้ง 4 อย่างนี้ เป็นความเพียรชอบควรประกอบให้มีในตน

ในการแนะนำจึงต้องอาศัยทั้งหลักไตรสิกขาและปธาน ช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ เพราะทำให้ผู้ที่มารับการแนะนำได้มองเห็น ความเชื่อมโยงของสาเหตุแห่งปัญหานั้น ๆ ด้วยตนเอง แล้วก็จะสามารถตัดสินใจแก้ปัญหาได้เอง นอกจากนี้ยังทำให้ผู้ที่มารับการแนะนำมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาได้ชัดเจน และสามารถพิจารณาแก้ไขปัญหาได้ถูกต้องจากความรู้ความเข้าใจที่ตนเองได้ฝึกฝนอบรมมา

ดังนั้นการแนะนำ จึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในระบบการเรียนการสอน ครูหรือผู้สอนจึงจำเป็นต้องมีความรู้ ความชำนาญในการให้บริการแนะนำและให้คำปรึกษาแก่ผู้เรียน ต้องมีความสามารถในการสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้เรียนเพื่อช่วยให้เขาเกิดความมั่นใจ ไว้วางใจ และเชื่อถือในตัวผู้ทำการแนะนำ ซึ่งจะมีผลช่วยให้ผู้เรียนมีความสนใจและตั้งใจศึกษาเล่าเรียนได้ตามมาตรฐานที่ต้องการ

การบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์

การบริหารการศึกษา หมายถึง การดำเนินกิจกรรมใด ๆ ก็ตามที่ทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพบุคคลให้เป็นไปตามที่สังคมต้องการ ซึ่งจะต่างจากการบริหารด้านอื่น ที่มุ่งเน้นในเรื่องการบริหารเพื่อให้เกิดความสงบสุข ความสะดวกสบาย หรือเป็นการบริหารเพื่อให้เกิดผลกำไรในทางธุรกิจ การบริหารการศึกษาจึงมุ่งที่จะพัฒนาคนให้มีความเจริญงอกงาม ผลกำไรของการศึกษาจึงอยู่ที่พัฒนาการของบุคคล ซึ่งสามารถทำชีวิตให้มีคุณภาพและรู้จักคิด เพราะแนวทางที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหา นั้น อยู่ที่การคิดเป็น ซึ่งประกอบด้วยความรู้ 3 ประการคือ

- ความรู้ที่เป็นความรู้ทางวิชาการ
- ความรู้ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม
- ความรู้เกี่ยวกับตนเอง

ฉะนั้นการบริหารการศึกษาจึงต้องคำนึงถึงความรู้ทั้ง 3 ประการนี้ไว้เป็นแนวทางในการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดผลดีต่อการจัดการศึกษาทุกระดับสำหรับประเทศไทยเรา โดยเฉพาะสังคมไทย มีการบริหารการปกครองโดยยึดแนวความคิดในพุทธศาสนา เป็นหลักสำคัญมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ในปัจจุบันจึงได้นำพุทธธรรมบางประการมาประยุกต์ใช้ในการบริหารการศึกษาด้วย เพื่อช่วยปรับระบบการศึกษาให้เจริญก้าวหน้า มีประสิทธิภาพตามมาตรฐานสากล และเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชีวิต และสังคมให้มีความสุข ความเจริญทั้งทางจิตใจ และทางวัตถุควบคู่กันไปด้วย

การที่จะสามารถนำหลักการทางพุทธศาสตร์มาใช้ในการบริหารการศึกษา นั้นสิ่งสำคัญที่สุดก็คือ ผู้บริหารจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในพุทธธรรมและธรรมะต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษา ความรู้เหล่านี้ อาจจะได้ศึกษาได้จากหลายแหล่ง เพื่อให้บังเกิดความรู้ความเข้าใจในพุทธธรรมโดยสรุป จะต้องเข้าใจว่าพุทธธรรมคืออะไร และพระพุทธรองค์ได้อธิบายความรู้อันเป็นสาระหลักอะไรไว้บ้าง พุทธธรรมหรือคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นคำที่มีผู้ให้ความหมายไว้นานาประการ เช่น

พุทธธรรม คือ สภาวะของโลกและชีวิต

พุทธธรรม คือ เงื่อนไขความเป็นไปของสรรพสิ่ง

พุทธธรรม คือ สิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป

พุทธธรรม คือ ระบบความรู้ของพระอริยะ

พุทธธรรม คือ ตัวธรรมชาติ

พุทธธรรม คือ ตัวกฎธรรมชาติ

พุทธธรรม คือ หน้าที่ตามธรรมชาติ

พุทธธรรม คือ ผลอันเกิดจากการปฏิบัติหน้าที่

พุทธธรรม คือ ความรู้ของพระพุทธเจ้า

ในที่นี้จะยึดความหมายของพุทธธรรม ที่ว่า "พุทธธรรม คือ ความรู้ของพระพุทธเจ้า" ซึ่งทรงเป็นบุคคลที่ยอมรับกันว่า เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน หรือเป็นผู้ที่ละหมดแล้วในเรื่องความโลภ ความโกรธ และความหลงมงาย หรือเป็นผู้ที่มีจิตใจที่สะอาด สว่าง และสงบ เปี่ยมล้นไปด้วยความเมตตากรุณา มีความบริสุทธิ์และมีสติปัญญายิ่งใหญ่

ถ้าจะมองโลกเป็นการบริหารและการจัดการตามแนวพุทธศาสตร์แล้ว ปัญหาของมนุษย์เกิดจากการเลื่อนไหลตามกระแสธรรมชาติส่วนที่เป็นวัตถุ และความหมุนวนของสิ่งอื่นที่เป็นปัจจัยเสริม มนุษย์จึงใช้สติปัญญาที่มีอยู่ เข้าแก้ไข เพื่อลดเหตุปัจจัยเพื่อให้ชีวิตในส่วนที่เป็นวัตถุ (กาย) ของมนุษย์มีความสุขสมบูรณ์และยั่งยืนเท่าที่จะทำได้ จึงมีการจัดระบบสังคมและวัฒนธรรมต่าง ๆ ขึ้น มีการจัดตั้งหน่วยงานและกิจกรรมที่จะแก้ปัญหาหลายประเภท และหลายระดับ สิ่งเหล่านี้ เกิดขึ้นจากสติปัญญาของมนุษย์อันเป็นส่วนหนึ่งในกระแสโลกุตระ ซึ่งเป็นลักษณะทวนกระแส

ดังนั้น เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจร่วมกันสำหรับผู้บริหารทั้งหลายจะต้องยอมรับว่าการบริหารเกิดจากสติปัญญาของมนุษย์ ซึ่งเห็นว่า

1. โลกและชีวิตนี้มีปัญหา (ทุกข์)
2. ปัญหาทั้งหลายมีเหตุมาจากความโลภ ความโกรธ และความหลง ความไม่รู้เท่าทันของธรรมชาติของโลกในส่วนโลกียะ
3. ปัญหาทั้งหลายย่อมดับไปหรือหมดไปได้ หรือมีทางแก้ไข
4. การเพิ่มพูนศีล สมาธิ และปัญญา ให้แก่มนุษย์ จะช่วยลดปัญหาต่าง ๆ และจะหมดไปได้ในที่สุด

สำหรับการบริหารการศึกษา ผู้นำทางการศึกษาคงจะมองเห็นปัญหาความเดือดร้อนของมนุษย์ที่ขาดแคลนสติปัญญา ขาดประสบการณ์ และความรู้ที่จะใช้แก้ความทุกข์ยาก เดือดร้อนในระดับต่าง ๆ จึงคิดการดับปัญหานี้ด้วยการตั้งสถาบันหรือระบบการศึกษาขึ้น มีการกำหนดปรัชญาการศึกษา กำหนดหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน และองค์ประกอบอื่น ๆ ขึ้นหลายเรื่องและมีการดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาซึ่งรวมเรียกว่า การบริหารการศึกษา

พฤติกรรมการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์

นอกเหนือไปจากพฤติกรรมที่ได้มาจากการเรียนรู้ และการสั่งสมประสบการณ์จากการบริหารการศึกษาตามแนวการศึกษาปัจจุบันแล้ว พฤติกรรมที่เรียกว่า เป็นพฤติกรรมการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์จะพิจารณาได้ตามหัวข้อต่อไปนี้ (วีระ บำรุงรักษ์, 2531 : 750-766)

1. เป็นผู้ที่มีมองโลกและชีวิตเป็นอริยสัจ
2. เป็นผู้ que คิดเห็นในครรลองของพุทธธรรม กล่าวคือโลกและชีวิตนี้เต็มไปด้วยปัญหาและมนุษย์มีหน้าที่ช่วยกันแก้ปัญหา หรือลดปัญหาและถือว่าการแก้ปัญหาเป็นการเพิ่มพูนสติปัญญาให้กับตนและผู้ร่วมแก้ปัญหาทุกคน การแก้ปัญหา มากจะทำให้เกิดปัญหามาก ปัญหาสลับซับซ้อนเท่าไรหากคิดแก้ไขได้ก็คือว่ามีปัญหาลึกซึ้งเท่านั้น และในที่สุดจะเป็นผู้ที่ชอบแก้ปัญหาเป็นนิสัย
3. ในการแก้ปัญหา นั้น ผู้บริหารที่มีพฤติกรรมตามแนวพุทธศาสตร์ จะมีขั้นตอนในการแก้ปัญหาดังนี้

- การชี้ชัดปัญหา
- การสืบหาสาเหตุและปัจจัยของปัญหาและสามารถแยกแยะได้ว่าอะไรคือเหตุแท้และอะไรคือปัจจัยเสริมการเกิดของปัญหา
- การกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการแก้ปัญหาตามที่ต้องการ
- การวางแผนปฏิบัติการในการแก้ปัญหานั้น ๆ

4. การวิเคราะห์สาเหตุและปัจจัยของปัญหาตลอดทั้งการวิเคราะห์เพื่อกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการแก้ปัญหา ผู้บริหารจะใช้วิธีคิดหรือวิเคราะห์โดยอาศัยหลักโยนิโสมนสิการ (การคิดอย่างแยกคาย 10 วิธี)

5. เป็นผู้ที่เพิ่มพูนความรู้และพัฒนาตนเอง ตลอดทั้งผู้ร่วมงานให้เกิดความรู้ความเข้าใจและพัฒนาตนเองให้เจริญก้าวหน้า ทั้งในด้านส่วนตัว ครอบครัว อาชีพ และสังคมตามแนวพุทธธรรมอยู่เสมอ

6. เป็นผู้ที่สามารถในการเจรจาในทางสร้างสรรค์เป็นกันเอง ด้วยความรัก มีเหตุ มีผล และพูดจาในสิ่งที่เป็นสาระก่อให้เกิดความรัก สามัคคี และเกิดประโยชน์ต่อผู้ฟัง กล่าวคือ ผู้ฟังมีกำลังใจยอมเสียสละประโยชน์สุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวม

7. เป็นผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามสิ่งที่พูดหรือที่เจรจาไว้แล้ว ประพฤติปฏิบัติแต่เฉพาะในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวมพร้อม ๆ กันไป

8. เป็นผู้ที่มีความเมตตากรุณาต่อผู้ใต้บังคับบัญชาและศิษย์ มีความกรุณาเอื้อเพื่อช่วยเหลือในสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม และเป็นผู้ที่ไม่มีอคติใด ๆ ในการบริหารงาน

9. เป็นผู้ที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาคนให้มีความดีและความรู้ควบคู่กันไป เช่น เป็นคนขยัน มีความกตัญญูกตเวที มีความซื่อสัตย์ และมีสามัคคีอย่างมีสติปัญญา

10. เป็นผู้ที่ปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาโดยอาศัยหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แก้ปัญหาด้านการปกครองและพัฒนาผู้ใต้บังคับบัญชา โดยรู้จักเลือกข้อธรรมะที่เหมาะสมสอดคล้องกับกาลเทศะ บุคคลและเหตุการณ์ต่าง ๆ

11. สามารถที่จะ เป็นผู้ชี้นำความรู้ด้านการศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ให้กับผู้ใต้บังคับบัญชาได้อย่างเหมาะสม

12. เป็นผู้มีค่านิยมด้านจริยธรรมตามแนวพุทธศาสตร์ กล่าวคือ เป็นผู้ที่ยกย่องให้เกียรติแก่ผู้ที่มีศีล (ตั้งอยู่ในกฎเกณฑ์ ระเบียบวินัย) มีสมาธิ (มีนอยู่ในหน้าที่ความรับผิดชอบ) มีสติปัญญา (ระลึกถึงตนและเห็นใจผู้อื่นในฐานะเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน) ตลอดจนส่งเสริมบุคคลดังกล่าวให้เจริญก้าวหน้า

13. เป็นผู้ที่มีความเสมอต้นเสมอปลายในพฤติกรรมส่วนตัวและการสัมพันธ์กับผู้อื่น

14. เป็นผู้ที่รู้จักหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองในฐานะผู้บริหารการศึกษาเป็นอย่างดีและปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มสติปัญญาและกำลังความสามารถ

15. เป็นผู้ที่ทำให้ความสำคัญต่อคนมากกว่าระบบ ยึดหลักการครองตนเพื่อการครองตนและยึดหลักการครองตนเพื่อการครองงาน ในการปรับปรุงพัฒนาสิ่งใดในระบบการศึกษาจะต้องเริ่มที่ตน กล่าวคือ ผู้บริหารจะต้องมีความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้เสียก่อน แล้วจึงพยายามให้ผู้ร่วมงานมีความรู้ความเข้าใจร่วมกัน แล้วจึงคิดวางแผนดำเนินงานด้วยกัน โดยหลายฝ่ายหลายคนได้มีส่วนร่วมมือ ซึ่งผลที่สุดก็คือ ผู้ร่วมงานทุกคนมีส่วนรับความสดชื่นจากผลสำเร็จของงานและได้มีโอกาสพัฒนาตนเองจากการร่วมงานนั้น

หลักการบริหารตามพุทธวิธี

พระເເຕີຈ ทตตชีโว (2531: 6-11) กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงยึดหลักสำคัญในการบริหารองค์กรของพระพุทธศาสนา 4 ประการด้วยกันคือ

1. การบริหารคน พระองค์ทรงใช้หลักดังนี้

1.1 ให้ทุกคนถือหลักว่าเป็นเจ้าขององค์กร

1.2 ทรงพัฒนาจิตใจของบุคคลในองค์กร โดยปรับพิธีให้เสมอกัน

(สอนให้ทุกคนรู้ว่าเป้าหมายสูงสุดของชีวิตอยู่ที่พระนิพพาน)

1.3 ทรงพัฒนาความประพฤติของบุคคลในองค์กร โดยปรับศีลให้เสมอกัน (ศีล ก็คือ วินัยที่จะควบคุมกาย วาจา ใจ ของบุคคลนั่นเอง)

1.4 ทรงถือหลักให้เคารพกันตามอาวุโส

2. การบริหารงาน พระองค์ทรงใช้เทคนิควิธีดังนี้

2.1 ถือหลักความสามารถเป็นเกณฑ์

2.2 สร้างขวัญและกำลังใจให้กับผู้ที่มีความสามารถสูงและมีผลงานดีเด่น

2.3 หมั่นประชุมอย่างสม่ำเสมอ

3. การบริหารงานการเงิน ในทางพุทธศาสนา เงินและสมบัติทุกชิ้นที่ได้รับจากการบริจาคจะนำมาเข้าเป็นกองกลาง ทุกคนมีสิทธิใช้เท่ากัน แต่จะไม่แบ่งขาดไปเลย ส่วนการเบิกใช้นั้นให้ถือหลักประหยัด

4. การบริหารเวลา เรื่องเวลานั้น ทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นปัจจัยสี่ประการเด่นชัด โดยถือว่าเวลาเป็นของมีค่า ไม่ควรจะปล่อยเวลาให้เปล่าประโยชน์จะเห็นได้จากทรงตรัสเตือนพระภิกษุให้หมั่นพิจารณาว่า "...วันคืนล่วงไป บัดนี้กำลังทำอะไรอยู่..."

วิธีการประยุกต์มรรค 8 ในการบริหาร

หลักธรรมที่จะนำมาใช้ในการบริหารทั้งคนทั้งชีวิตและงานต่าง ๆ โดยเฉพาะการศึกษา ถือว่ามรรค 8 เป็นหลักธรรมที่เหมาะสมที่สุด ไม่ว่าจะงานนั้นจะเป็นงานที่ยากหรือง่ายหรือแม้แต่งานปราบกิลเลสให้หมดไปจากใจ จนบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งเป็นงานยากที่สุดของมนุษย์ก็ยังคงใช้มรรค 8 เท่านั้นจึงจะทำได้

วิธีการนำมรรค 8 มาประยุกต์ใช้ในการบริหารงานนั้น สามารถนำมาใช้ได้ในทุกชั้นตอน (พระเพด็จ ทตตชีโว, 2531: 23-25)

1. การคัดเลือกคน อาจคัดเลือกได้ด้วยการพูดคุย ซักถามความเห็นของเขาในเรื่องโลกและชีวิตว่ามีความคิดเห็นที่ถูกต้องหรือไม่

2. การฝึกตน ต้องมุ่งพัฒนาจิตใจของเขาควบคู่ไปกับการพัฒนาความรู้ ความสามารถในการทำงาน

3. ใช้หลักปฏิบัติและการพัฒนางานในองค์กร โดยยึดมรรค 8 มาเป็นแม่บท ปรับความเห็นของบุคลากรในองค์กร ให้มีเป้าหมายของการทำงานที่ตรงกันทั้งในทางโลกและทางธรรม

4. ใช้มรรค 8 เป็นกรอบควบคุมเพื่อประเมินผลงานและบุคคล การออกระเบียบ กฎข้อบังคับ หรือออกแบบการควบคุมงานให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของมรรค 8

การบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์จะเน้นในเรื่องการพัฒนาความรู้ และทักษะที่เป็นประโยชน์ในการประกอบอาชีพเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังช่วยในการปรับตัวให้บุคคลสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข ในการดำเนินงานบริหารการศึกษาส่วนใหญ่ จะอาศัยแหล่งที่มาเบื้องต้นของการศึกษาที่เรียกว่า ปัจจัยแห่งสัมมาทิฎฐิ มี 2 อย่าง คือ

1. ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโมสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่นหรือเสียงบอกจากผู้อื่น ได้แก่ การรับถ่ายทอด หรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอน แนะนำ ชักจูงไปในทางที่ดีงาม

2. ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่าการทำในใจโดยแยบยล หมายถึง การคิดถูกวิธี การรู้จักคิด หรือคิดเป็น [พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2536: 54]

เนื้อหาสาระที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นไปตามแกนนำของกระบวนการ
แห่งการศึกษาตามหลักพุทธศาสตร์อันได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น
แนวความคิด เจตคติ ค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม สอดคล้อง
กับความเป็นจริง เรียกสั้น ๆ ว่า สัมมาทิฏฐิ เมื่อรู้ เข้าใจ คิดเห็นดีงาม ถูก
ต้องตามความจริงแล้ว การคิด การพูด การกระทำ และการแสดงออกหรือ
การปฏิบัติต่าง ๆ ก็ถูกต้องดีงาม นำไปสู่การดับทุกข์และแก้ปัญหาได้